

NİKLAS LUHMANN'DA SOSYAL SİSTEM OLARAK TOPLUM VE MODERN TOPLUMUN KARMAŞIKLIĞI SORUNU

Celaleddin ÇELİK
Doç. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
celik@erciyes.edu.tr

Özet

Bu makalede Niklas Luhmann'ın Toplumsal Sistem Teorisi bağlamında toplum anlayışı ortaya konulmuştur. Onun toplum teorisinin, daha çok batılı modern toplum dinamiklerini analiz etmeye dönük yapısı eleştiri konusu yapılmıştır. Luhmann'ın toplum teorisi modern toplum sorunlarından hareketle karmaşıklığı azaltma işlevine odaklanmıştır. Teorinin organik bir analogiye dayanması, soyut kavramlarla formüle edilmesi, bireye gereğince yer vermemesi, değişim, tabakalaşma ve çatışmayı yeterince açıklamaması gibi özellikleri eleştiri konusu yapılmıştır.

Giriş: Sosyal Sistemin Sosyolojisi

Bu makale Niklas Luhmann (1927-1998)¹'in teorisinde bir sistem olarak toplumu konu almaktadır. Yazının amacı Luhmann'ın yeni kavramsal ve tipolojik

-----
¹ Niklas Luhmann 1927'de Lüneburg/Almanya'da doğdu, hukuk eğitimi aldı. 1960-61'de Harvard Üniversitesi'nde Talcott Parsons'la ve onun yapısal fonksiyonel sistem teorisi ile tanıştı. 1962'den 65'e kadar Speyer Alman Yönetim Bilimleri Yüksek Okulu'nda seminerler verdikten sonra 1965-68 arasında Dortmund Münster Üniversitesi Sosyal Araştırma Kürsüsü'nde Bölüm Başkanı olarak görev yaptı. 1965/66 yıllarında yine aynı üniversitede Sosyoloji Bölümünde bulundu. 1966'da sosyal bilimler doktorası yapan Luhmann, daha sonra Alman sosyolog ve antropologu olan Dieter Claessens'in yanında *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung. Eine verwaltungswissenschaftliche Untersuchung* isimli doçentlik tezini hazırladı. Luhmann daha sonra 1968'den 1993'e kadar Bielefeld Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalıştı. 1998 yılında yine Bielefeld'de kanserden öldü. Hakkında çok sayıda çalışma yapılan Luhmann'ın önemli kitapları arasında özellikle temel eseri olarak görülen *Soziale Systeme (Sosyal Sistemler)* (1984), *Die Wirtschaft der Gesellschaft* (1988), *Die Wissenschaft der Gesellschaft* (1990), *Das Recht der Gesellschaft* (1993), *Die Kunst der Gesellschaft* (1995), *Die Realität der Massenmedien* (1996), *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (1997), *Die Politik der Gesellschaft* (2000), *Die Religion der Gesellschaft* (2000), *Das Erziehungssystem der Gesellschaft* (2002) vd. bulunmaktadır.

değerlendirmelerinin, sistem teorisine yapmış olduğu katkılar ve kendi özgün yaklaşımlarının sosyolojik arka plân ve bütünlüğü içinde analizini yapmaktır. Kritik bir değerlendirmenin yapılabilmesi, her şeyden önce teorinin ana hatlarıyla betimlenmesi ve anlaşılmasını gerektirmektedir. Ancak burada hemen belirtilmelidir ki, Luhmann'ın anlamayı güçleştiren aşırı soyut ve karmaşık bir örgüye sahip açıklamaları, görünüşte konuyu ilginç kılarken bir yandan da onu anlamaya yönelik her girişimin vurgulamaktan kendini alamadığı bir eleştiri unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte sistem teorisyenlerinin daha çok teorik özgüllükten kaynaklanan bir eğilimle soyut kavramsal ve tipolojik kurgulara yoğun bir şekilde başvurmak zorunda kaldıkları söylenebilir. Bu anlamda büyük ölçekli sosyolojik çözümleme kanadında yer alan sistem teorisyeni Niklas Luhmann'ın düşünceleri, bütün soyut ve karmaşık içeriğine rağmen genel sistem teorisine olan muazzam katkısı yüzünden özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Luhmann, teorik inşasını sosyolojide toplumsal yapı ve kurumların genel yapısını kapsamlı bir şekilde işleyen işlevselcilik içinde konumlandırılan bir düşünürdür. Ancak onun yorumları, bu büyük gelenek içinde mikro sosyolojiye ve çatışma olgusuna yer açan “yeni işlevselcilik” adıyla farklılaşan bir versiyonunda temsil edilmesine yol açmıştır. Esasen temel kavram ve eğilimleri bakımından işlevselcilik ve organizmacılıkla ortak yaklaşımlara sahip olan sistem teorisi, Luhmann'ın “yeni işlevselcilik” yorumuyla farklı bir boyut ve ilgi kazanmıştır. Luhmann, düşüncelerini geniş ölçüde Parsons'un görüşlerinin birleştirilmesinden oluşan sistem teorisine dayandırmaktadır. Zaman içerisinde Parsons'tan belli noktalarda uzaklaşsa da özünde onun yapısal işlevselciliğini temel alır. Luhmann'ın amacı toplumsal bütünleşmeyi ifade eden genel bir teoriden yola çıkarak onu daha ileriye götürmektir. Bununla birlikte sistem teorisi Luhmann'ın katkılarının ötesinde artık farklı disiplinlerin ortak ilgi alanında, çok geniş soyutlama düzeyi ile gelişim sürecinde olan bir teori durumuna gelmiştir (Knoblauch, 1999: 128). Ancak Luhmann, sistem teorisinin hem Alman sosyolojisindeki önemli bir temsilcisi, hem de genel anlamda teorisyenlerin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Fritsch, 2003: 126). Bu bağlamda yine kendisi gibi son dönemin önemli düşünürlerinden Habermas, Luhmann'ın günümüz sosyolojisinde özel bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Luhmann, büyük geleneğin toplumu bir bütün olarak kavrama iddiasını istikrarlı bir biçimde yenileyerek geliştirmiştir (Habermas, 1998: 381).

Luhmann'ın sistem teorisini oluşturan temel kavramlara girmeden önce

özellikle Parsonsçu çizgide ilerleyerek gelişen 'sistemin sosyolojisini' ya da 'sosyolojik bakımdan sistem'i değerlendirmek gerekmektedir. Kavramsal olarak yaklaştığımızda işlevselci sosyolojide sistem, kısımları yapı itibariyle birbirine bağlı ve parçalarının birisi üzerinde meydana gelen değişikliğin diğer parçalarının üzerinde de etki yaptığı, birbiriyle etki-tepki ilişkisi içinde bulunan unsurlardan oluşmuş bir toplumdur. Buna göre bir hukuk sisteminin bir parçası üzerinde yapılan değişiklik zorunlu olarak diğer sistem kısımları üzerinde de etki yapacaktır. Paradigmatik gelişim bakımından kökleri organizmacı yaklaşıma ve devamında işlevselciliğe dayanan Genel Sistemler Teorisi, özellikle T. Parsons'ın (1902-1979) katkılarıyla zirve noktasına ulaşır. Teori, öncelikle bir 'sistem' olarak ele aldığı 'toplum'u, değişen bir bütün formunda çözümler. Çevre, sistem üzerinde değişim baskıları yapar; sistem ise ya kendisini değiştirerek ya da çevre üzerinde değiştirici tepkiler yaparak devamlılığını sürdürür. Bu anlamda sistem, "kendi kendisini düzenleyebilen bir bütündür" ve daima "kendi dinamik dengesini kurmak eğilimindedir". Bir başka deyişle, sistem, belirli bir düzeni muhafaza ederek değil, aksine bazen önemli ve derin olan değişiklikler geçirerek, yani kendi içinde gelişerek kendisini yeniliklere uydurarak korur (Dönmezer, 1990: 159-160). Sisteme ilişkin bu açıklamalar onun bütünleşme eğilimini ve birey dışında toplum bütünlüğünün yüksek belirleyiciliğini destekleyen bir arkaplana sahip olduğunu gösterir (Özdemir, 2000: 3-4). Bu durumun bazı değerlendirmelerde sosyo-kültürel çözülme ve çatışma olgusunu aşmak isteyen Batılı sosyolojinin sosyolojik teoriye mal ettiği spesifik bir sorun olarak da tartışıldığı ifade edilmelidir.

Teorik yapının inşasında sistemin, kendisini oluşturan statik yapı ve unsurlar ile bu unsurların aralarındaki ilişkileri, yani dinamik özellikleri içine alan bir bütün olduğu görülür. Sistem ve alt sistemler arası ilişkiler üzerinde duran Parsons, toplumsal işlevi açıklamak için önce toplumu bir sistem olarak ele alır ve bu sistemin en önemli işlevini ise "bütünleşme" olarak görür. Buna göre sistem yaklaşımı, sistemin devamlılığı ile birlikte özellikle işlevsel açıklamaları vurgulamada kullanılan bir modeldir. Bu yaklaşımda toplum, birbirleri ile ilişkili unsurların oluşturduğu bir sistem olarak açıklanır. Sisteme ait parçalar sistem bütünlüğünden ayrı tutularak anlaşılamazlar, bir başka deyişle hiçbir parça bütünden ayrı değildir. Öte yandan sistemin herhangi bir kısmında görülen değişme, sistemde dengesizliğe yol açar. Değişim, bir ölçüde bütün olarak sistemin yeniden yapılanmasıyla sonuçlanır. Ortaya çıkan sistemler mevcudiyetlerini devam ettirebilmek için 'çevresel' kaynaklara, yani işlevleri özelleşmiş 'alt sistemler'e muhtaçtırlar. Bu şekilde yapılanmış bir sistem için

işlevler, sistemin çevreye uyumu ve sistemin kendi kendine denetimi ile ilgilidirler (Kızılçelik, 1994: 428). Esasen teoriye adını veren “sistem” kavramı sosyolojiye özgün bir kavram olmayıp daha çok, çeşitli unsurlar arasındaki yapılaşmış ya da kalıplaşmış ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu şekilde tanımlanan sistemin sınırlarını belirleyen bir çevresi olup, temelde her sistem bu çevre ile karşılıklı bir etkileşim içindedir. Bir başka varsayımına göre, sistemler bir denge durumuna yönelmeye eğilimlidir. Dolayısıyla sistemlerde değişimin içsel farklılaşmalar ile meydana geldiği ifade edilmektedir (Marshall, 1999: 660). Bu çerçevede Parsons toplumsal sistemi, “kendi kendini yönetme yeteneğine sahip, özerkliğini uzun süre koruyabilen, aktörler arası etkileşimlerden meydana gelen bir sistem” olarak açıklar (Yoldaş, 2004: 42).

Köken olarak Genel Sistem Teorisi'nin temellerini biyolog Ludwig von Bertalanffy (1901-1972) nin “biyoloji teorisi” içinde buluruz. Bertalanffy'nin amacı, disiplinler arası bir paradigma olarak kullanılacak bir teori ortaya koymaktır (Yoldaş, 2004: 15). Sosyal bilimsel niteliğe dönüşme sürecinde sistem teorisi, farklı bilgilerin bütünleşmesini ve çeşitli alanlarda kullanılabilmesini mümkün kılan bir meta-teori olarak şekillenmiştir. Teorik gelişime bağlı olarak ‘sistem’ kavramı, içerdiği birbiriyle uyumlu unsurların toplamını aşan yeni bir yapıyı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Sistem teorisi her şeyden önce ‘yapı’ ve ‘işlev’ kavramlarını temel almaktadır. Bu çerçevede ‘yapı’, bir sistemin içinde oluşan ve belli ölçüde istikrarı mümkün kılan düzenlilikler ve kurallılıkları, ‘işlev’ ise sistemin korunması ve sürdürülmesinde parçanın katkısını ifade eden anahtar kavramlar durumundadır. Değişime bağlı olması nedeniyle ‘yapı’ kavramı teoride öncelikli bir öneme sahip değildir, yapılar yalnızca nispi bir istikrarı gösterirler. Sisteme dahil olmayan şeyler ise sistemden daha karmaşık olan ‘çevre’ kavramıyla ifade edilir.²

Sistemi teorik yaklaşımlarının odağına alan Parsons, kavramla her şeyden önce aynı tip eylem içinde birleşmiş karşılıklı ilişkiye sahip birimlerin kümesini kasteder. Böylece sistem, kendisini diğer sistemlerden veya çevresinden ayıran belli sınırlarla açıklanabilmektedir. Çevresi ile belli etkileşimlere sahip olduğu varsayılan sistem, bazı dengeleme işlemleri yoluyla varlığını sürdürmeye çalışır. Öte yandan sistem dış çevreden istenen görevleri yapmak ve karşılaştığı gerilimlerle uğraşmak için bir içyapıya gerek duyar. Sistemlerde parçaların karşılıklı iç bağımlılığı ve düzeni önemlidir, ayrıca onlar kendi düzenlerini ve dengelerini de koruma eğilimindedir-

² [http://www.systemische-beratung.de/systemtheorie.htm#SystemischesDenken-heute\[15.09.2005\]](http://www.systemische-beratung.de/systemtheorie.htm#SystemischesDenken-heute[15.09.2005]).

ler. 'Bütünleşme' bu bağlamda bir sistemin denge durumu için gerekli temel bir süreçtir. Öte yandan kendi çevrelerinin sınırlarını koruyan sistemlerde, hem kendi aralarında hem de sistemin bütünüyle ilişkileri olan birçok alt sistemler mevcuttur (Kızılçelik, 1994: 431-432).

Sistem teorisi, bilimsel disiplinlerin paylaştığı genel formüller geliştirme potansiyeline rağmen uygulama ve başarı imkânlarının kısıtlı olması, özneyi ve özneler arası ilişkileri dışta bırakan genel yapısı, oldukça soyut kavramlara dayanması gibi özelliklerinden dolayı eleştirilere uğramaktadır. Elbette burada teorik inşaları toplumsal süreç ve ilişkilerle bağıntılı gören bilgi sosyolojisinin katkısını da göz ardı etmeyerek, onun Batı toplum yapısının hangi tür ihtiyaç ve gerçekliğine tekabül ettiği de dikkate alınmalıdır. Ancak sistem teorisinin bu özelliğinden çok, onun kapsamlı bir teorik çerçeve olarak sosyolojik uygulanabilirliği üzerine yapılan eleştirilerin daha önemsendiği anlaşılmaktadır.

N. Luhmann'ın Sistem Teorisi Bağlamında Yaklaşımları ve Katkıları

Niklas Luhmann, sosyal sistem teorisini inşa ederken aynı zamanda Avrupa'daki "yeni işlevselcilik" (neofunctionalism) akımının da önemli bir temsilcisi durumuna gelir. Yeni işlevselciliğin makro analizler kadar mikro analizleri ve bütünleşme dışında çatışma yönelimini de önemsemesiyle işlevselcilikten farklılaşması, teori içindeki gelişmenin yönünü göstermesi bakımından önemlidir (Kızılçelik 1994: 35). İşlevselciliğe dönük artan eleştirilere rağmen ABD'de J. Alexander ve Almanya'da Luhmann, teoriyi Parsons ekseninde yeniden inşa etmeye girişirler. Bu girişimin en belirgin özelliği, onun çok boyutlu ve sentetik bir teorik model oluşturmasıdır (Özdemir, 2000: 3-4). Ancak yeni işlevselciliğin Amerikan kolu (Jeffrey Alexander) genellikle bireysellik, grup dinamikleri, olumsuzluk ve iradecilik kavramlarıyla ilişkili sistemci bir model geliştirirken, Luhmann'ın öne çıktığı Alman kolu ise, nispeten geleneksel sistemler yaklaşımını ayakta tutmaya çalışır, organik benzetmelere yer verir ve genelleşmiş evrimci prensipleri benimser (Özdemir, 2001: 12). Luhmann, sosyal sistemin analizinde makro kavramları ortaya koymakla birlikte, açıklamalarını temellendirirken, sistemin zorunlu ihtiyaçları bağlamında pek çok mikro süreçlere de atıfta bulunur. Bu arada sistemlerin, çevrelerindeki karmaşıklığı azaltma temelinde varlıklarını sürdürdüklerini güçlü bir şekilde vurgular. Kendi kendini oluşturan (autopoietic) sistemler üzerine son çalışmasında Luhmann, makro-mikro diyalektliğini modern toplumlar içinde yerleştirmek ister. Luhmann için makro-mikro

ayrılığı teorik bir sorun olmaktan çok toplum ve etkileşimin tarihsel farklılaşmasının ampirik bir yansımasıdır (Özdemir, 2000: 141-142).

Luhmann'ın yaklaşımı her şeyden önce, Parsons'un sistem teorisi üzerine Malinowski'nin işlevselci yönteminden Bellah'ın evrimci farklılaşma teorisine kadar uzanan kendine özgü genel bir toplumsal teori iddiasını içerir. Çalışmasının amacı, sosyal bilimlerin disipliner birliğini temin etmek için, somut detaylarda da evrensel bir biçim olma iddiasını sürdürecektir kuşatıcı bir teori elde etmektir. Onun sisteminin açıklama gücü adeta sosyolojinin bütün merkezi araştırma alanlarını içermeyi amaçlar; hukuk ve organizasyon, sanayi işletmeleri ve politika, ideoloji ve bilim, iletişim ve değer kompleksleri, -bütün bunlar adeta aynı şekilde onun işlevsel farklılaşma teorisinin "operasyonelleşebilirliğini" denetleyen paradigmlar olarak hizmet ederler (Dahm, 1967: 270-271). Parsons'da 'yapı' kavramının fonksiyon ve sistem kavramının önünde ve üstünde yer almasına karşın, Luhmann bu dizilişi tersine çevirir ve teorisini "post-yapısalcı" çerçevede inşa eder (Abraham, 2004: 388). Sistem konusunda da Luhmann, Parsons'un aksine sistem oluşumunun eylemlerden değil de, beklentiler (umutlar) temelinde teşekkül ettiğini vurgular (Reinhold, 1997: 970). Böylece Parsons'un 1930'larda ortaya koyduğu yapısal-işlevsel sistem teorisini Niklas Luhmann yetmişli yıllarda işlevsel-yapısal sistem teorisi olarak geliştirir. Luhmann'ın teorisindeki çıkış noktasını ise, Parsons'ın yapısal-işlevsel sistem teorisinin kritiği oluşturmaktadır (Yoldaş, 2004: 54-55, 58).

Luhmann'ın teorisinde sistem oluşumu her aşamada daima 'sistem'e dahil olmayan 'çevre'nin sınırlanmasını gerektirir. Bir başka deyişle sistem kavramı, bir sistemin içi ve dışı arasında bir ayrımın gerekliliğini içerir. O, sistemi çevresinden ayıran bir sınır çizer ve sisteme dahil olanlarla çevresi arasında bariz bir ayrımı gösterir (Reinhold, 1997: 669). Bu yüzden hiçbir sistem yapısı çevresiyle ilişki kurulmaksızın anlaşılabilir. Bir başka deyişle sistemin çevresi, sistem aracılığıyla sınır çekilen her şeydir. Demek ki 'çevre' kavramı sisteme izafe edilerek tanımlanır; her sistem bu noktada en azından özel bir çevreye sahiptir. Bu demektir ki sistemlerin çevreleri, genelde sistemde olmayanları da bir araya getirirler, kendilerinde toplarlar. Çevrenin hep karmaşık olması ise sisteme bağlıdır. (Luhmann 1996: 13-14; Ayrıca bkz. Köktaş, 1993: 43).

Luhmann'a göre bütün (biyolojik, psikolojik veya sosyal) sistemler 'iç/dış' daha doğrusu 'sistem/çevre' ayrımı dolayısıyla karakterize olurlar. Hiçbir sistem kendi çevresinden bağımsız olarak alınamaz yahut belirlenemez. Bir sistemin

işlemleri çevresine dahil olmayan şeylerden onu ayırt eden sınırı çizer. Sistem ayrımlar, farklılıkların gösterilmesi ve gözlemlerin sonucu olarak mevcut olur. Sistemler operasyonel olarak kapalıdır, yani onlar yalnızca kendi spesifik sistem operasyonlarında ele alınabilir ve gözlenebilirler. Sosyal sistemler, sosyal evrimde beklenmeyen iletişimlerde ortaya çıkan değişimin mekanizmalarına tabidir. Luhmann değişimi, içsel sebeplerin etkili olduğu organizmacı klâsik evrim teorisinden farklı biçimde ele alır. O 'seleksiyon'u çevrenin organizma üzerinde uyguladığı seçme baskısı olarak görür; kendi kendini yaşatan sistem, çevrenin karışıklıkları tarafından harekete geçirilir, rahatsızlık verici karışıklıklar bir sistemi sarsarak yapısal değişikliklere neden olurlar (Fritsch, 2003: 126). Luhmann'a göre bugünkü toplumsal sistem içinde yaşanan ayrımlaşma biçimi, toplumsal sistemin çevresi, toplumun maddî ve manevî kaynakları, eşya ve insanlar üzerinde o derece büyük etkiler doğurmuştur ki, bu etkiler neticesinde 'çevre', geleceği belirleyen merkezî faktör konumuna yükselmiştir. Çevrenin gittikçe artan önemi, toplumsal sistem içindeki ayrımlaştırıcı yapıyı intibaka zorlayacak ve bu suretle sistem içi ayrımlaşmanın ağırlığını yeniden azaltacaktır (Luhmann, 2002: 23-24).

Luhmann'ın teorisinde sistem kavramı, zorunlu bağlantılarla ifade edilen ve belirli yasaların varlığıyla karakterize olan düzenlenmiş ögeler ve ilişkiler bütünü ifade eder. İşlevsel perspektifte sistem kavramı birçok ögenin bir anlam taşımaması ve aynı zamanda ögelerin birbirine belli bir biçimde bağlılığını içermektedir. Çevre kavramı ise, insanoğlunun psikolojik, teknik, siyasal, ekonomik ve sosyal şartlarını belirleyen faktörler anlamına gelir. Bu anlamda çevre, makro düzeyde toplumdan dünya toplumuna kadar uzanan bir alanı; mikro düzeyde ise kültür, siyaset, ekonomi, aile ve etkileşimi kapsar. Bu ilişki, sistemlerin yapısal anlamda çevrelere bağlı olup, esasen çevreden oluştuklarını da göstermektedir. Alt sistemlerin oluşturulması ve sistem ile çevre arasındaki ayırım yapılmasıyla bir sistemdeki farkın ortaya konması sağlanır. Öte yandan toplumsal çevre her zaman sistemden daha karmaşıktır. Sistemin aksine çevredeki ögeler birbirine bağlı değildir, bu durum çevrenin daima sistemden daha karmaşık olmasını sağlamaktadır (Yoldaş, 2004: 62-69).

'Eylem'i' sistem' olarak tanımlayan Parsons'un aksine Luhmann, eylem teorisine sistem teorisini birbirinden farklı ve birbiriyle bağlantı kurulamayacak iki ayrı paradigma olduklarını vurgular (Yoldaş, 2004: 32-33). Luhmann kendi sistem yaklaşımıyla Parsons'un yapısal fonksiyonalizmini aşmayı dener. O, genel teorik bir anlayışı hedefleyen sistem teorisine, sosyal gerçekliğin bütünsel analizini yapmaya

çalışır. Onun işlevsel yaklaşımı, hem özel problem açılarından çeşitli sosyal sistemlerin bir karşılaştırmasını mümkün kılar hem de sosyal sistemlerin yapılarındaki temel bağlılıklara dikkat çeker (K.-H.Weger,204' den nakl. Köktaş, 1993: 42). Luhmann böylece sosyal sistemi, birbiriyle ilişkide bulunan ve ilgili olmayan başka davranışlardan oluşmuş bir çevreyle sınırlanabilen davranışların “anlam ilişkisi” olarak belirler (Wallner-Funke'den nak. Köktaş, 1993: 43). Onun “iletişimsel eylemler sistemi” şeklinde tanımladığı toplumsal sistemler, anlamın karmaşıklığını azaltma işlevini icra etmek için düşünülmüştür. Toplumunu bir iletişim sistemi olarak yorumlayan Luhmann, başlıca iletişim araçları olduğuna inandığı hakikat, aşk, para ve iktidar (güç)ü hukuk, farklılaşma, aşk ve din gibi çeşitli konulara uygulamayı başarmıştır (Marshall, 1999: 661).

Luhmann'ın teorik açıklamaları çözümleme birimi olarak bireyler veya grupları değil sistemleri temel almaktadır. Bu sistemler ise insanlardan değil iletişimlerden oluşur, bu yüzden toplum dışında iletişim yoktur. ‘Toplum’ dünyayı anlamlandıran diğer sistemlerle irtibatlı olduğundan, sosyal dünyadaki ilişkilerin temel biçimi, birey ve toplum arasında değil, sosyal sistem ve çevresi arasında şekillenir. Modern toplum, iktisadî, siyasî, hukukî ve dinî bir takım alt-sistemler ile bunların kendi çevreleri temelinde farklılaşmış bir toplumdur. Teori ‘insanlar’ı ‘kendi kendini tanımlayan’ hem biyolojik, hem psişik düzlemde yaşayan ve bilinçleri aracılığıyla anlam üreten sistemler olarak görür. Bununla beraber Luhmann, ne bireylerin ne de insanlığın önemini inkâr eder. Fakat ‘bilinç’ ile ‘iletişim’ arasında ayırım yapar ve bunların her birinin anlamlar dünyasının ayrı otonom alanları olduğunu vurgular (Sarıbay, 2005; Fritsch, 2003: 126-127). Bir başka deyişle kendi kendini yaşatan sistemler içerisinde özellikle psişik ve sosyal sistemler, ‘anlam’ temelinde ayırt edilirler.

Psişik sistemler olarak insanlar çevreleriyle ilişkiye girdiğinde iletişimi kullanırlar. İletişim sistemi tamamıyla kendi kendini oluşturan kapalı bir sistemdir. İletişim aracı olarak dilin işlevi, iletişimin anlaşılmasını mümkün hâle getirmektir. Dil, toplumun kendi kendini oluşturmasıyla ayarlanan devamıyla birlikte, kendini üreten ve sürdüren düzenli temel iletişim aracıdır (Yoldaş, 2004: 107-119). Ancak Luhmann'a göre, toplumsal sistemleri sadece bireylerin faaliyetleri ile açıklamaya çalışmak, kapsayıcı bir toplum teorisi geliştirmeye en büyük engeldir. Çünkü toplumsal sistemler insanların faaliyetlerinden değil, onlar arasındaki ‘iletişim’ süreçleri ve ağlarından oluşur. Toplum sadece bireyler iletişim kurduklarında var olur. İletişim kurmadıkça bireyler toplumun içinde yer alamazlar; topluma katılımları ancak ile-

tişim kurduklarında gerçekleşir. Bireyler sosyal anlamda iletişimle görünür olurlar (Erdem- Özen 2003, 53). Luhmann'da toplum, insanların basit bir toplamı değil, fakat iletişim süreçleri ve sosyal sistemler ağı olarak şekillenir. Sistemler de böylece toplum tarafından yaratılan anlamlar aracılığıyla sadece iletişimlerden oluşur. İnsanlar farklı anlam sistemleri içinde meydana gelen ve böylece farklı şekillerde yorumlanan iletişimleri (söz, yazı, eylem vb.) nispetinde sistemleri etkilerler. Bu sistemlerden her biri, sürekli bir yorumlama veya kendi terimleriyle anlamlı olan bir yolla toplum ve bütün alt sistemler dahil sosyal çevrenin yeniden inşası süreçleri ile karışmış durumdadır. Genellikle sistemlerin kendilerini çevrelerinden farklılaştırmadaki başarısı ya da başarısızlığı onların geleceği için hayati bir önem taşımaktadır. Bu, seçicilik vasıtasıyla karmaşıklığın indirgenmesi sürecinden geçerek başarılı bir durumdur. Belli bir alt sistem, anlam dünyasını kurmak ve yeniden üretmek için kendine özgü terimleri oluşturacak olan bu verileri çevreden seçmek zorundadır. Her bir alt sistem, toplumun karmaşıklık derecesine göre yeni oluşumlar üreterek aynı ölçüde karşılık vermek zorundadır (King, 2005: 14-15).

Toplumsal sistemler, "bir çevreden ayrı olarak, bir takım insanların eylemlerinin anlamlı ve birbirine bağlı olduğu her yerde mevcuttur". Böylece bireyler arasında herhangi bir etkileşimin olduğu her yerde toplumsal sistem ortaya çıkar. Luhmann'a göre üç tip sosyal sistem vardır: "etkileşim sistemleri", "organizasyon sistemleri" ve "büyük toplulukları ilgilendiren sistemler" (her şeyi kapsayan toplumsal sistemler, tüm toplumlar) (Wallace-Wolf, 2004: 72). Etkileşim sistemleri, etkileşimlerin gerçekleşme koşullarının düzenleme işlevlerini yerine getirir. Kim kiminle ne zaman, nerde, nasıl konuşur? Dili nasıl kullanır? Konuşmaya kimler nasıl katılır? Bu gibi soruların cevapları etkileşim sistemlerinde aranır. Organizasyon sistemleri ise, bireyleri özel koşullara göre organize ederler. Bir işyerinde çalışabilmek için taşınması gerekli sıfatlar, uyulması gereken kurallar, alınan ücret, işe gidiş-geliş zamanı gibi koşullar bu sistemler içinde yer alırlar. Organizasyon sistemlerinin en temel özelliği toplum bireylerini zaman ve mekânda yerleştirmesidir. Bu iki sistemin kesiştiği yerde toplumsal sistemler vardır (Özdemir, 2000: 167-168).

Luhmann'a göre sisteme ait bir farklılaşma, sistem ve çevresi arasındaki farklılaşmanın bir yansımasıdır. Sistem çevrenin mekanizmalarını, koşullarını ona karşı ve kendi için kullanmak ve yansımaları olarak genişletmek ister. Farklılaşma süreçleri sistemin alt sistemlerinde ve onların çevrelerinde bağlaşıp parçalanmalarla büyüme sonucunu getirir. Bu anlamda sistemler, karmaşık ve değişken bir çevrede iç-dış

ayırımı kararlarını verebilen ve kendini sürdürebilen değişmez yapıli bütünlerdir. Çevresiyle takas ilişkisinde bulunan ve ilişkide kendini var etme başarısını gösteren sistemler, çevrenin karmaşıklıklarından daha az karmaşıklığa sahiptirler. Her sistem, çevrenin kendine yönelmiş tehlikelerini bertaraf etme imkânını taşımak zorundadır. Eğer çevrenin karmaşıklığına karşı geliştirilen seçme stratejilerinde başarı yoksa, sistemin varlığı güvence altına alınamaz (Özdemir, 2000: 168-169; Habermas, 1998: 385-386, 387).

Luhmann'ın düşüncesinde sosyal sistemler işlevsel farklılaşma üzerine yapılanmakta ve varlığını sürdürmektedir. Ancak işlevsellik, sistemlerin iletişimlerini organize edebilmesi ve diğer iletişim sistemlerinin onları kullanabileceği şekilde yayabilmesi hâlinde ortaya çıkar. İşlev sistemlerinin görevi olaylara anlam vererek kaosu önlemektir. Luhmann'ın işlevsel analizinde, işlevsel olarak farklılaşmış sistemler bir işbölümü ve sosyal eylemden ziyade anlamı organize ederler. Bu farklılaşmış sistemler iletişim üretiminde enformasyonu anlama dönüştürürler. Sistemle alt-sistemler arasındaki sınır çizgisini belirleme işi kodlama ve programlama sayesinde mümkün olmaktadır. Kodlama ve programlama, sosyal faaliyetin her alanının dünyayı kendi terimleriyle görmesi veya kavramlaştırması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda iktisat parayı, siyaset iktidarı, bilim hakikati, din imanı, cinsellik aşkı aracı yaparak dünyayı görür. Her kodlama negatif ve pozitif yönleri olan ikili bir mahiyet taşımaktadır. Bu durum örneğin siyaset için iktidara sahip olmak-olmamak, hukuk için ise yasal-yasal olmayan, ekonomi için kâr-zarar, sağlık sistemi için hastalık-sağlık gibi kodlarda gerçekleşir. Bir başka deyişle sistemin kendini çevreden ayırarak kapanması bu kodlamalar yoluyla olmaktadır (Sarıbay, 2005). İkili kodlardaki olumlu veya olumsuz ifadelerin iletişimsel değişmeler için daha ileri derecedeki etkileşimlere temel bir olumlama veya reddetme imkânı sunduğu anlaşılmaktadır. Sosyal sistemler böylelikle hem bağımsızlıklarını geliştirmekte hem de gelecek değişimlerin belli bir yorum sistemine bağlanmasını sağlayarak geleceklelerini garantiye almaktadırlar.

Sistem teorisinin önemi, modern toplumsal hayatın artan karmaşıklığını yeniden yapılandırmanın bir yolu olarak tanımlanmasında kendini gösterir. Bireysel ve toplumsal gelişmenin, sistemlerin gelişmesine bağlı gerçekleşmesi bu önemi açığa çıkarır. Oysa bu gelişmeyi tehdit eden unsur, giderek artan ve çeşitlenen risklere dayalı karmaşıklık ortamında hayal kırıklığı yaşama ihtimalinin de artmasıdır. Başka bir deyişle, modern dünyanın istikrarsızlık ve karmaşıklık üreten yapısı her

anlamda güvene duyulan ihtiyacı da yükseltmektedir. Modern toplumda değişen hayat koşulları ve işlevsel farklılaşmayla birlikte anlam sistemlerinin parçalanması, geleneksel kodların, sembollerin ve iletişim sistemlerinin eski işlevlerini artık icra edememelerine yol açmakta (Erdem-Özen 2003, 54-55), bu durum ise sosyal dünyanın karmaşıklığını azaltacak ve güven temelinde işleyecek sosyal sistemler analizinin önemini ortaya koymaktadır.

Bir İletişim Sistemi Olarak Toplum

Sosyal sistemin üçüncü tipi olan toplumsal sistem, özel bir pozisyonu işgal eder. Toplumsal sistem bütün etkileşim ve örgüt sistemlerini içerdiği için son derece yüksek bir organizasyon sistemidir. Ancak toplumsal sistem ne etkileşim sistemlerinin ne de organizasyon sistemlerinin ortaya koyduğu iletişimlerin nicel çokluğudur; toplum esasen iletişimlerin bütünüdür (Schuldt, 2005: 23). Tekrar vurgulamak gerekirse Luhmann'da toplum, insanlar arası ilişkilerden, insanların görüş ve düşünce birliğiyle oluşan anlamlı iletişimsel davranışlardan oluşan bir sosyal sistemdir. Ona göre kuşatıcı bir sosyal sistem olan toplum, bütün iletişimleri kapsar, yeniden üretir ve gelecekteki iletişim için de anlamlı ufuklar bina eder. Toplumun dışında bir iletişim olamayacağı gibi iletişimsiz bir toplum da söz konusu değildir (Sarıbay, 2005).

Luhmann'ın 'toplum'u, belli bir bölge veya araziyle sınırlanmanın, değerler-normlar etrafında oluşan bir bütünlüğün ya da psişik sistemlerin (insanların), kişilerin sosyal rollerinin veya kişiler arasındaki ilişkilerin ötesindedir. Kuvvetle vurgulamak gerekir ki, toplum anlamsız yaşayan sistemlerin ötesinde, kendi kendini yaşatan sosyal bir sistem olarak iletişimlerden oluşur. İşlemsel olarak toplum daima anlık-aktüelleşmiş iletişimlerin bütünlüğüdür. Söz konusu anlık aktüel iletişimlerin bütünlüğü olarak toplum işlemsel bakımdan kapalıdır, ancak başka iletişimleri mümkün kılmak, yapıyı belirleyici ve çevreye uyucu kılmak için ise kognitif olarak açıktır. Her toplum evrime tabidir, kendini değiştirir, farklı biçimlere dönüşür. Toplum içerisinde ise etkileşim sistemleri (selâmlaşma, sohbet vb.), organizasyon sistemleri (okul, üniversite, mahkeme vb.) ve işlevsel olarak ayrılaşmış alt sistemler (hukuk, bilim, ekonomi, din) bulunur (Fritsch, 2003: 127).

Organizasyon ve etkileşim sistemlerini içeren toplum insanların belli ölçüde özgürlüklerinden vazgeçmeleri ve disipline olmaları sayesinde mümkün olmaktadır. Toplum temelde tüm iletişim sistemlerini birbirine bağlayan bir sosyal sistem olduğu için bireyler bu çerçevede ilgi dışıdır. Bu anlamda insanları organizasyon

sistemlerinde disipline eden toplum, bireylerden ve onların kararlarından bağımsız bir sistemdir. Bireyler tıpkı bir evi oluşturan duvarların tuğlaları gibidir. Bu tuğlalar, ev ortaya çıktıktan sonra sıvalar ve duvar kâğıtlarıyla kapandığı için bireylerle değil, artık evin işlevsel yapısını ifade eden odalarıyla ilgilenmek gerekmektedir. Bu benzetmede evin odalarını sosyal sistemde hukuk, ekonomi, siyaset, sanat, sağlık, eğitim gibi toplumsal alt sistemler temsil etmektedir. İnsanların yaptıklarını değil, sosyal sistemlerin işleyişini açıklamayı temel alan Luhmann'a göre önemli olan da esasen bu odalarda (alt sistemlerde) yaşananlar ve değişimlerdir (Alver, 2006: 147-148).

Sosyal sistemde işlevsel alt sistemler özgül bir toplumsal problemin çözümlüne ve belirli toplumsal işlevlerin yerine getirilmesine hizmet ederler. Böylelikle her bir alt sistem toplumdaki işlevlerine göre farklılaşır. Bu yüzden Luhmann'a göre toplumun bir merkezi ve sınırı yoktur. Bütün işlevler, toplum için kurucu bir anlam ve önem taşımaları nedeniyle yerine getirilmek zorunda olup aralarında hiçbir öncelik de söz konusu değildir. Toplumsal iletişim, özelleşen iletişimlerin çözümüne ve bağlantılarına hizmet eden alt sistemlere göre yapılır. Öte yandan münferit iletişim olayları daha çok alt sistemlerle ilgili olabilirler. Bu anlamda örneğin "evlilik" gibi bir olay hukuk, aile ve dinî iletişimi de ifade eden bir ilişkiler sistemine sahiptir. Ancak müşterek işlev sistemlerinin birliği bu durumda geçersizleşmeyip aksine iletişimin devamına hizmet eder; zira evlilikten sonra ailedeki iletişim artık yasalara göre yürütülmez, evli çiftlerin hukukî konumu ise aralarındaki aşklarına göre yürümeyecektir artık. Bu da göstermektedir ki her bir alt sistem için genelleşmiş özgün sembolik bir iletişim ortamı söz konusudur. Her bir işlevsel alt sistemin kendi özel ortamının yanında farklılaşmalara tesadüf eden, düzenlenmiş, ikili bir özgül kod sistemi de vardır (Fritsch, 2003: 127). Bütün eylem ve yapıların ekonomi, siyaset, din, hukuk, bilim ve eğitim gibi işlevsel alanlarda ortaya çıktığını düşünen Luhmann, böylelikle yapısal farklılaşmanın temelini işlevsel problemleri koymaktadır (Özdemir, 2000: 165).

Luhmann'ın analizleri, toplumun daha çok kapalı ve kendi kendini sürdüren yapısını öne çıkarmaktadır. Onun yaklaşımlarında toplumun bütüncül ve kapalı, ama kendi kendini düzenleyen (autopoietisch) bir sosyal sistem olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu tanım aynı zamanda sistemin yapısal bütünlüğünü teşkil eden iletişimlerin, sistemin öğeleriyle oluşturulmasını da içermektedir. Bir başka deyişle toplumlar bizzat kendisiyle var olan öğelerden kurulurlar ve onlar sayesinde işlev görürler; buna göre onlar kendiliğinden ikame olmuş düzenler olarak

tanımlanabilir (Reinhold, 1997: 44).

Sistemin autopoietisch olması demek, bizzat kendi kendini düzenleyip yenileyebilmesi demektir. Luhmann sosyal sistem olarak yorumladığı toplumun temelinde, insani varoluş süreçlerinde (tasavvurlar, düşünceler) tezahür eden ve aslında psikik sisteme bağlı 'eylemler'i sistemin özü olarak görür. Burada Luhmann iletişimi daha çok sosyal sistem aracılığıyla kurulan temel bir süreç olarak telakki eder. Bu süreç birbiriyle bağlantılı üç aşamada gerçekleşir: bilgi, bildiri (iletim) ve anlama. Ancak Luhmann bu süreçlerin failerde (eyleyenlerde) değil daha ziyade fiillerde (eylemlerde) gerçekleştiğini ve bu eylemlerde sosyal sistemin kurulduğunu öne çıkarır (Knoblauch, 1999: 128-129).

Toplum böylelikle insanlar arasındaki muhtemel bütün iletişimleri düzenleyen en kapsamlı sosyal sistemdir. Toplumun alt sistemleri olarak ayrılaşan din, ekonomi, eğitim, siyaset gibi sosyal sistemlerin her biri ise toplumu kendine özgü bakış açısından görmekte ve sistem/çevre perspektifi ile değerlendirmektedir. Bu çerçevede ekonomik sistem ve eğitim sistemi, siyasal sistemin çevresini oluşturduğu gibi aynı şekilde siyasal sistem de eğitim ve ekonomik sistemin çevresini teşkil etmektedir. Bu ayırım, sistemler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ortadan kaldırmamakta, bilâkis toplumdaki kısmî işlevlere olan talebin artması ve bu taleplerin daha fazla şekilde yerine getirilmesi için gerekli hâle gelmektedir. İnsanlar bu sosyal sistemlerin hepsine iştirak ederler ve faaliyetleri ne bu sistemlerin biriyle ne de toplumun kendisiyle sınırlı kalır (Luhmann, 2002: 20).

Luhmann 'toplum'u, aynı zamanda toplumsal evrimi yöneten ve kontrol eden bir sistem olarak tasarlamaktadır. Sistem teorisi açısından sosyal evrim, bir yapı değişiminin ürettiği toplumsal karmaşıklığı ifade eder. Bu anlamda toplumsal sistemler evrimsel değişimlere yol açabilirler (Yoldaş, 2004: 146-147). Evrim, sistemlerin varlıklarını korurken, dünyanın karmaşıklığını indirgeme yolunda kendi karmaşıklıklarının artışı olarak gerçekleşir. Her bir sistemdeki yapısal değişiklikler öteki sistemlerin çevresini daha karmaşıklştırır, bu durum sistemlerin kendi karmaşıklıklarının arttırmaya zorlar. Evrim böylece, akışı içinde dünyanın karmaşıklığının arttığı, adeta genişlediği, bir tür kozmik öğrenme süreci olarak tasarlanmıştır (Habermas, 1998: 502). Luhmann'ın toplumla ilgili bu açıklamaları Habermas'a göre, büyük geleneğin toplumu bir bütün olarak kavrama iddiasını yenilemeye dönüktür. Toplum içermeyen bir sosyolojinin karşısına, sosyal sistemler ve 'toplum' arasındaki ayırımdan yola çıkan ve sosyal evrimi kendisi yöneten bir toplum programı koyar

(Habermas, 1998: 381). Müller ise Luhmann'ın işlevsel alt sistemlere ayrılmış toplum teorisini, aslında bir modernite teorisi olarak kurguladığı düşüncesindedir (Müller, 1994: 39). Ancak bununla birlikte Luhmann, modern toplum ve onun geleceği konusunda çok da iyimser değildir.

Modern Toplum: Karmaşıklığın Giderek Artması

Sosyolojik bir kavram olarak “karmaşıklık” (komplexität), toplumların tek parçalı basit yapılardan birleşik yapılara doğru gelişim süreçlerinde ortaya çıkan işlevsel farklılaşmaları ifade eder. Evrimsel bir açıklamaya dayanan bu işlevsel farklılaşma neticesinde toplumun karmaşıklığının da nicel ve nitel yönlerden artması söz konusudur (Yoldaş, 2004: 72-73). Sistem teorisi de esasen bu anlamda yaşamın artan karmaşıklığını yeniden yapılandırmanın bir yolu olarak şekillenmiştir. Teoriyi bu çerçevede değerli kılan şey, modern toplumsal hayatın söz konusu karmaşıklık bağlamında tüm kontrol ve sosyalizasyon süreçlerinin sürekliliğini tehdit eden gelişmeler olmuştur. Başka bir deyişle, birincil, samimi, geleneksel ilişkilerin yerine resmi, ikincil ve anonim ilişkilerin hakim olduğu modern toplum, bütün bu yapısal değişimlerle birlikte giderek artan ve bilinen sistemi sarsan bir karmaşıklık sorunuyla karşı karşıyadır (Erdem-Özen 2003: 54).

Luhmann modern toplum yapısının ürettiği riskler nedeniyle, teorisinde toplumsal sistemlerin başlıca işi olarak ‘karmaşıklığı azaltma’ işlevini öne çıkarmıştır. Parsons’un eylem teorisinin “karmaşıklığı çözmek için çok zayıf kaynaklar” sunduğunu düşünen Luhmann’a göre, esasen bir toplum teorisi dünyanın aşırı derecedeki karmaşıklığını ve belirsizliğini azaltacak fikirlerle uğraşmalıdır. Modern dünyada karmaşıklık, teknolojik ve kurumsal anlamda seçenek ve imkânların artışından kaynaklanan tercih ve kararların zorlaşması ile belirginleşmektedir. Zira hemen her gün yeni ve daha ileri biçimleri geliştirilen ürün ve programların sunduğu seçenek çoğullaşması, bireylerin karar vermelerini güçleştirmektedir. Luhmann, bu derece karmaşık ve aykırı bir dünyanın temel sorunlarının din ya da sanat, sevgi gibi dinin bazı işlevsel eş değerleri tarafından çözülebileceğini veya daha küçük sorunlar hâline dönüştürülebileceğini düşünür (Wallace-Wolf, 2004: 73-74).

Dünyamızın karmaşıklığını azaltan sistemler, bunu ihtimallerin sonsuz çeşitliliğinden bazılarını algılamayla sınırlandıran bir “kurallar alanı” oluşturarak yaparlar. Ancak belli ölçüde fonksiyonelliğe sahip bir sistem, bunları kuvvetli bir şekilde istikrarlı kılar ve kararlı hâle getirir. “Karmaşıklığın azaltılması” hususu temelde düzenlenmiş sakin ya da makul bir yaşam için birinci derecede öneme sahiptir;

böyle indirgemeler olmaksızın insan ve toplum yaşamı adeta karmaşıklıktan ezilir. Özellikle son yüzyılda dünyanın karmaşıklığı benzeri görülmemiş ölçüde arttı. Bu artışa bağlı olarak “karmaşıklığın indirgenmesi” de aynı derecede öne çıkmış ve söz konusu duruma karşılık din gibi indirgeyici sistemler tanıdığımız bütün kültürlerde son derece önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Luhmann’a göre dinin karmaşıklığın azaltılması ve indirgenmesi konusunda çok özellikli bir işlevi bulunmaktadır (Dahm, 1967: 273-274).

Luhmann, modern toplumu bir takım işlev sistemlerine ayrılmış bütünlüklü bir sosyal sistem olarak düşünür; ancak bu alt işlev sistemleri kendi perspektiflerinde geçerli olan kendi kodlarını kullanırlar. Buna göre bir işlev sistemi diğer bir işlev sisteminin görevini üstlenmez. Düşünülen bütün iç sistem ilişkilerinde, hiçbir sistem bir başkası için yerini değiştirmez (Yoldaş, 2004: 154). Luhmann modern toplumun karmaşıklık üreten yapısından dolayı, gelecek konusunda da pek iyimser değildir. Ona göre modern dünya, normların paylaşılabilmesine ve hatta değerlerin genelleştirilebilmesine izin vermeyecek kadar karmaşıktır. Bu anlamda Luhmann, hâlen mevcut olan toplumsal mutabakata fazla değer verdiği için Parsons’ı eleştirir. Luhmann’a göre, aslında bizi birleştiren, “sistemleştirilmiş olan yapısal belirsizliklerin ortaklaşa kabul edilmiş olmasıdır” (Luhmann, *The Differentiation of Society*, s.XI-X’den nakl. Wallace-Wolf, 2004: 74). Modernliğin rasyonel temelinden kaynaklanan çevresel, ekolojik ve küresel tehlikeleri modernitenin olumsuz yönleri olarak gören Luhmann’a göre, bu endişe verici durum aynı zamanda insanlarda bir bilinç artışına da yol açar. Ancak bu durum bile, yaşadığımız çağın aslında “maskesi düşürülmüş bir kaygı çağı” olduğu gerçeğini gizleyemez (Wallace-Wolf, 2004: 74).

Modern toplumda yaşanan iletişim artışı, onu karakterize eden en önemli değişimlerden biridir. Bu çerçevede yaşanan toplumsal gelişmeleri, çeşitli alanlarda iletişim potansiyelinin bir artışı olarak da yorumlamak mümkündür. Örneğin kültürel ilişkiler sayesinde olağanüstü bir düzeye ulaşmış bulunan insanî ilişkiler böyledir. Ancak bu noktada iki unsurun birbiriyle rekabet ettiği görülür: İlki kendi içinde daha kolay ve verimli iletişim yaşanan bir üst sınıfın ayrılaşması, diğeri ise özellikle dinî, askerî-siyasî, iktisadî işlevlerin ayrılaşmasıdır. Luhmann bu noktada modern toplumun kendine has ve tarihte ilk defa görülen bir yönünün ortaya çıktığını vurgular. Ona göre modern toplumu karakterize eden şey, öncelikle işlevsel ayrılaşma ve işlevsel ayrılaşma sayesinde ortaya çıkan uzmanlaşmış iletişim ve iletişim kapasitesinin artışı olmuştur. Böylece insanî davranış potansiyeli

tarihte hiç görülmemiş şekilde organize olmuş, uzmanlaşmış ve koordine edilmiştir. Kurumsallaşan bilimsel gerçeklik, para ve hukukî yaptırım gücü insanın daha önce düşünemeyeceği yeni davranış biçimlerini doğurmuştur. Böylelikle olumsal dediğimiz ihtimal dışı davranışlar mümkün hâle gelmiş ve hatta rutinleşerek zamanla toplumun çevresini, ekosistemi ve hatta insanın kendisini derin biçimde etkilemiştir. Bu gelişmenin neticesi olarak, belli sorunlara karşı aşırı hassasiyet gösteren, o konuların dışındakilere ise ilgisiz kalan birçok sistem ortaya çıkmıştır. Luhmann, uygarlığı ve onun doğurduğu sonuçları, insanlar arasındaki iletişimin kendi tabii şartlarından ayrılaşmasının bir ürünü olarak görmektedir. Ona göre sosyokültürel evrim toplumsal sistemin çevresini çok derin şekilde değiştirirken aynı zamanda toplumsal sistemin ayrılaşmasını sağlayan şartları da farklılaştırmıştır. Burada ortaya çıkan önemli ve can alıcı soru ise şudur; daha önceden iletişimi başarıyla gerçekleştiren geleneksel çerçeve ya da şartlar, bu yeni duruma intibak edebilecekler mi, eğer uyum sağlanacaksa bu nasıl olacak? (Luhmann, 2002: 20-22).

Modern Toplumda Temsilîyet ve Merkez Sorunu

Luhmann'a göre bir takım alt işlevsel sistemlere ayrılmış olması nedeniyle modern toplumun artık bir 'merkez'i bulunmamaktadır. Bir başka deyişle modern toplum, içinde kendisine ait olan toplumsal bir alt sistem tarafından temsil edilmektedir. Oysa geçmişin tabakalaşmış geleneksel toplumlarında bu temsil görevi asillerin işlevi olarak görülüyor ve bu işleve uygun bir aristokratik ahlâk tanzim ediliyordu. Tabakalar arası hiyerarşiye dayanan sistemsel ayrışma sona erdiğinde bütünü bütünü içinde temsil edilmesi de sona ermiş oldu. Böylece modern toplumu, sözcüsü ve kendi içinde daimî temsilcisi olmayan bir sistem olarak görürüz. Bu çerçevede modern toplumun bünyesindeki temel yönelişler birer ideolojiye dönüşmüştür. Burada artık toplumun yapısından kaynaklanan bir olgu söz konusudur. Bu olgu, modern toplumun karmaşık yapısını ortaya çıkaran ve işlevsel verim kabiliyetini artıran yeni şartlar bağlamında düşünülmelidir (Luhmann, 2002: 22-23). Luhmann geleneksel toplum ile modern toplum arasında ortaya çıkan yapısal farklılıkların analizini yaparken, işlevsel ayrılaşmanın belirlediği modern toplum dinamiklerinde artan karmaşayı tartışmanın odağına almaktadır. Ancak Luhmann'ın modern toplum analizi moderniteye yönelik genel bir eleştiriden çok onun yarattığı yeni sistem sorunları üzerine yoğunlaşmaktadır. Luhmann'ın modern toplumla ilgili temsilîyet ve merkezîlik sorunu Simmel'de de farklı biçimde vurgulanmıştır. Simmel

modern toplumsal gelişmenin, bireyi tamamıyla içine çeken egemen bir yapının ve merkezin bulunmadığı bir kültüre yol açtığı düşüncesindedir. Ancak modern toplum kurumsal olarak merkezsizleştikçe, kültür de giderek rasyonelleşmektedir (Swingewood, 1998: 194).

Sosyal sistem olarak toplum, kendisini oluşturan unsurların nicel ve nitel sınırlamaları içerisinde önemli bir dayanışma boyutuna da sahiptir. Farklı biçimlerde de olsa ilkel toplumdan günümüz toplumlarına kadar dayanışmanın varlığı reddedilemez bir gerçektir. Öyle ki katı hiyerarşik yapıyı temsil eden kast sistemi de, anonim vatandaşlık ilişkilerinin egemen olduğu modern toplum da dayanışma temeli üzerinde varlığını sürdürür. Ancak, modern toplumun bireyleri dayanışma gruplarına katılım hakkına sahip olmakla birlikte bu katılımı kısmî bir şekilde gerçekleştirir. Luhmann'ın analizinde bu türden giriş-çıkışların gerçekleştiği yerler sosyal organizasyon sistemleri olarak tespit edilir ve karmaşık sosyal düzenin esasını oluştururlar. Ancak bu gruplara giriş-çıkış yeteneği, bizi farklı bir boyuta daha sürükler. Modern toplumdaki birey, dayanışma gruplarına üyelikte daha sınırlı kalır veya kendini gruba adama konusunda zayıf bir katılım gösterir. Bir başka deyişle onlar kendi benliklerinin yalnızca bir bölümüyle bu gruplara katılırlar (Özdemir, 2000: 164-165). Modern toplumun organizasyon sistemleri, bireylerden bütün benlikleriyle katıldıkları geleneksel dayanışma gruplarından farklı bir hareketlilik yeteneği beklemekte, bu durum aidiyet sorunlarını da içeren sosyo-psikolojik sorunlara işaret etmektedir. Bu sorunlardan biri ve belki de en önemlisi Simmel'in açıklamaya çalıştığı noktada ortaya çıkmaktadır. Simmel'e göre geçmiş toplumlarda ve kültürlerde insanlar öncelikle bir grubun üyesi olarak bir bağımlılık ilişkisi içindedirler, ancak modern toplumlarda insanlar hem bir toplumsal varlık olma hem de birey olma rolünü oynamak durumundadır. Toplum karmaşıklaştıkça tek tek insanların bireyliklerini yaşama imkânları gelişmekte, ancak bununla birlikte niceliksel ve yapısal bağımlılıkları da artmaktadır. Toplumsal ilerleme bir bakıma toplumsal bağımlılıkları geniş bir şebeke ya da teşkilatlanmış sistemler hâlinde artırıp yoğunlaştırmaktadır. İşte kişi de bu bağımlılıklar içinde adeta bir şeyleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır (Göka, 2006: 28). Bu durum Simmel'in de vurgulamaya çalıştığı gibi "modern kültürün trajedisi"dir. Kurumsallaşma, işbölümü ve bürokratik yapılanma, bireylere çeşitli gruplara daha fazla katılma şansı tanımakla birlikte, birey artık ihmal edilebilir bir niceliğe indirgenmiş, nesnel kültür geliştikçe öznel kültür üzerinde egemen olmuştur (Swingewood, 1998: 193-194)

Modern toplum, esasen toplumsal sistemle örgütsel (organizasyonel) sistemler arasındaki ihtilafın gittikçe açılmasıyla ilgili bir sorunu da yaşar. Özellikle toplumsal işlev alanlarından hiç birinin örgütsel sistemi bir bütün olarak temsil edememesi ve bu yönde etkinlik gösterememesi ile bu ihtilaf daha da bariz şekilde görülmeye başlanmıştır. Artık geleneksel dayanışmacı düşünceyle tanzim edilmiş yapılar eğitim, sağlık, ekonomi, hukuk, din ve siyaset gibi ayrılaşmış alanlarda bütünüyle toplumu temsil edebilmekten uzak durumdadırlar. Toplum asli ve merkezi işlevlerinin ifa edilebilmesi için her yerde teşkilatlanmamış faaliyetlere ihtiyaç duymaktadır. Modern toplumlar çok hızlı ve derinlere nüfuz eden değişimlere maruz kalmaktadır. Bu değişimler siyaset, iktisat, hukuk, eğitim ve din gibi kurumlar düzeyinde kalmamakta aynı zamanda insan davranışına yön veren güdülere de nüfuz ederek toplumun bütününe etkilemektedir. Ancak toplum içinde bu dönüşümü sevk ve idare edecek ve istenilen neticeleri alacak şekilde yönlendirebilecek bir mercii de bulunmamaktadır (Luhmann, 2002: 101).

Modern Toplumda Risk, Güven ve Emin Olma Krizi

Modern toplumun sıkıntıları sadece sosyal sistem ve alt sistemler düzeyinde kendini göstermez. Bilimsel gelişme ve teknolojinin ilerlemesi neticesinde Luhmann'a göre, teknolojik toplum çevreyi derinden etkileyecek nükleer güç üretimi gibi kararlar vermeye karşı karşıya kalmıştır. Ancak modern toplumun bireyleri karar vericilerin kararlarına bağlı olma rizikosunu içinde yaşarlar. Kuşkusuz bu riziko, bilginin ve bilimsel araştırma imkânlarının genişlemesiyle artmakta, örneğin yeni teknolojiler ortaya çıktıkça insan hayatını olumsuz etkileyebilecek faktörler de gelişmektedir (Wallace-Wolf, 2004: 75).

Luhmann'a göre yüksek karmaşıklıkta toplumlar her biri özgül işlevlere göre ayrılmış nispeten özerk olan iktisat, siyaset, din, bilim, aile, eğitim gibi alt sistemlere ayrılmıştır. Bu çerçevede kısmi sistemler, sadece işlevsel farklılaşmaya ilişkin sorunların çözümünde bütünleşebildikleri için, toplumun sınırlarının yitirilmesi söz konusudur. Aynı zamanda özgül işlevlere göre ayrılaşmış bu sistemler yüksek ölçüde birbirlerine bağımlı hâle gelirler. Tüm bunlar, modern toplumun belirgin özelliğinin, kendisini dünyaya daha uygun ve daha verimli kılmakla birlikte içsel olarak daha sorunlu ve daha rizikolu yapan, kendi düzleminde yapısal olarak artık yeterince massedilmemiş bir karmaşıklık olduğuna işaret eder (Habermas, 1998: 505-506).

Modern toplumu karakterize eden karmaşıklık olgusu sistem teorisi ile yeniden yapılandırılmaya çalışılır. Karmaşıklıkla birlikte artan ve çoğalan riskler, hayal kırıklığı yaşama ihtimalini de yükseltir ve yaygınlaştırır. Ancak tüm bu hayal kırıklıkları ve sarsıntılara rağmen toplumun kontrol ve sosyalizasyon süreçlerinin sürekliliğini garanti edecek şey de yine toplumsal mekanizmaların oluşturacağı “güven”e bağlıdır. Esasen modern dünyanın ürettiği karmaşıklık ve istikrarsızlık, bu anlamda güvene duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Sosyal sistemlerin iletişimle biçimlendiğini düşünen Luhmann’a göre bu iletişimin en etkili araçlarından biri de güvendir. Bir başka deyişle güven, sosyal dünyanın karmaşıklığını azaltan ve istikrarlı kılan etkili bir iletişim mesajıdır. Sosyal hayat ve onda gerçekleşen tecrübeler ve eylem potansiyeli ‘güven’ sayesinde mümkün olup, güven aynı zamanda sosyal sistemin yapısıyla uyum sağlayacak olasılıkların çoğalmasını da sağlar. Modernlik öncesi dönemde geleneksel yapıları oluşturan mevcut normlar ve sosyalizasyon süreçleri sistemin sürekliliğini sağlamaktaydı. Geleneksel toplum güvene ihtiyaç bırakmayan sembollerini, normları ve adetleriyle herkese aşına bir ortam sunuyordu. Ancak modern zamanların dünyayı bütünüyle tanıdık kılma imkânını devre dışı bırakan yeni koşullar ve olasılıkları, geçmişin sembollerini aşılamayan bir karmaşıklık karşımıza çıkarır. Artık önceki dönemlerin her türlü güçlük ve tehlikeye kahramanca karşı koyan tipleri yerine, riski hesaplayan, deneyerek öğrenen ve çevreyi sürekli izleyen bireyleri öne çıkar. İşte bu noktada Luhmann’a göre güven, modern hayatın gerilimini yöneten bir olgu niteliğini kazanmıştır. Ancak Luhmann bireylerarası ilişkilerde ‘güven’ (trust) kavramını kullanırken, kurumsal boyutta ve ilişkilerde sistemin karmaşıklığını azaltan ve dengeleyen kurumsallaşmış güveni ise ‘emin olma’ (confidence) kavramıyla açıklar (Erdem-Özen, 2003: 54-55; 56-57).

Modern toplumda ilişkilerin yürümesi geleneksel toplumun dinamiklerinden daha farklı bir bağıntıya gerek duymaktadır. Bu durum gündelik hayat içinde bireyin sosyal katılım kodlarının değişmesiyle ilgilidir. Geçmişin hiyerarşiye dayalı tabakalaşma düzeninin aksine günümüzün modern toplumunda bireyler aynı zamanda çok sayıda işlevsel alt sisteme katılabilmektedirler. Modern yaşamın değişebilen koşullar ve belirsiz yapılarla karakterize olan yapısına rağmen bireyler için sisteme dahil olmaktan kaçınmak da mümkün değildir. Burada sistemin “emin olma” durumunu sağlayamaması hâlinde, bireylerin tatminsizlik ve yabancılaşma gibi sorunlarla karşı karşıya gelmesi söz konusudur. Güvenin kaybolması, belirsizliğin ve riskin artması, güvensizlik tecrübelerinin kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaşması,

kararların şekil değiştirmesine, rasyonel eylem olasılıklarının düşmesine yol açar ve kamuoyunun yeniliklere ilgisi azalır; dolayısıyla sistemin dengesi bozulur. Oysa güven, bireylerin sisteme katılım ve bağlanmalarını sağlarken, sistem de daha fazla katılım için daha yüksek emin olma imkânı sağlayarak faaliyetlerin genişlemesine yol açar. Kişisel güvenin giderek zayıfladığı modern toplumda gündelik hayat, sistem güvenine yani sistemden emin olmaya dayalı bir dinamik üzerinde yürür (Erdem-Özen, 2003: 57-59).

Çeşitli boyutlarda açıklanabilecek olan modernleşmeye ilişkin dönüşüm, her şeyden önce katmanlaşmış hiyerarşik farklılıkların hâkim olduğu geleneksel toplumdaki işlevsel farklılıkların hâkim olduğu bir topluma geçişi ifade eder. Modernleşme sürecinde doğal ve toplumsal çevrenin artık geleneksel algılamadan dışarıda bir kavrayışla algılanması, dinsel normlar yerine aydınlanmacı akıl ve bilimin egemenliği, yapısal anlamda artan uzmanlaşma ve işbölümü ile bütün bu değişimlerin siyasi, hukukî ve sosyal süreçlere etkisi çok boyutludur. Dolayısıyla bu değişim, herhangi bir zamanda bir sistemin doğasında var olan düşünce ve davranış normlarının bir başka sistemin unsurlarına doğrudan transfer edilmesini de imkânsız hâle getirir. Zira geleneksel dönemin aksine modern toplum ayrılaşmış işlevleri karşılamak için organize olmuş kurumsal alanlara ayrılmıştır. Ancak modern toplumlarda kurumlar, genel toplumsal yapı içinde bireylerin belli bir yer işgal etmelerine yarayan “benlik” kavramını üretmede başarısız olmaktadır. Dolayısıyla her bir kişi kendine özgü bir yolla kişisel kimliğini kurma ve istikrarı sağlama sorumluluğuyla karşı karşıyadır. Modern kurumlar geleneksel toplumdaki kapsamlı ve istikrarlı benlik kavramının aksine yalnızca anlam sistemlerinde geçerli olan rol yapıcılarını ortaya çıkardığı için, bireyler bu seçimlerinde içinde yaşadıkları dünyadan çok az yardım görürler (King, 2000: 8-9).

Luhmann'ın genel sistem veya dünya toplumu hakkında bazı değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle, geçmişte imparatorlukların kendilerini diğer toplumların merkezinde görmelerine benzer bir biçimde, modern dünyada da Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin yeni merkezler hâline geldiğini belirtir. Ona göre ekonomik mekanizmaları ellerinde tutan bu merkezler, çevreyi teşkil eden diğer toplumları kontrol ederek, yeraltı zenginliklerini ve insan kaynaklarını kendilerinde toplamıştır. Üçüncü Dünya olarak niteledikleri bu çevre ülkelerini borçlandırma yoluyla (IMF) ekonomik ve siyasi bakımlardan kendilerine bağımlı hâle getirmişlerdir. Merkezi oluşturan ve birinci dünya ülkeleri olarak adlandırılan

bu ülkeler, kendi kıtalarının refah düzeylerini yükseltirken, üçüncü dünya ülkelerinin gelişmelerini kendi çıkarlarını koruyacak bir şekilde sınırlı tutmuşlardır (Yoldaş, 2004: 153).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sosyoloji teorilerinde adı “yeni işlevselci” akımının içinde geçen Luhmann, düşüncelerini büyük ölçüde Parsons’un sistem yaklaşımından hareketle geliştirmiştir. Toplumsal sistemlerle ilgili evrensel bir teori iddiasında olan Luhmann, sistem teorisine “kendine atf” ve “karmaşıklık” gibi kavramlarla açılım getirir. Luhmann toplumsal hayatın merkezî unsuru olarak insanlar veya sosyal gruplar yerine ‘iletişim’i temel almaktadır. Sosyal sistemler (etkileşim sistemleri, organizasyon sistemleri ve toplum) bu anlamda insanlardan değil iletişimden oluşan kapalı yapılar olduğu için, Luhmann’ın teorisi bireyi ihmal etmekle suçlanmaktadır. Toplumu genel anlamda bir sosyal eylem sistemi olarak gören yapısal işlevselci sayılı, Luhmann’ın da toplum anlayışının özünü oluşturur. Toplum esasen disipline olmayı kabul eden ve özgürlüklerinden vazgeçen bireyler sayesinde mümkün olmaktadır. Ancak bütün olarak toplum bireylerin kararlarından bağımsızdır. Luhmann toplumun yapısal analizinde sosyal farklılıklardan ziyade temelde birbirinden bağımsız mantığa göre çalışan ve kendilerine özgü görevler icra eden farklılaşmış işlev sistemlerini esas alır. Benzer şekilde yapılandırılan ancak her biri özerk çalışan bu işlev sistemleri (hukuk, ekonomi, bilim, siyaset, din), çalışma kurallarını ve unsurlarını kendilerinin belirlediği bir “kendi kendini düzenleme” mekanizmasına sahiptirler. Onlar bir işbölümünü değil anlamı organize etme işiyle meşguldürler. Toplumu hiyerarşik olarak yapılanmış ve düzenlenmiş çok sayıda etkileşim ve organizasyon sistemlerinin yönettiğini düşünen Luhmann, toplumsal yaşamı da bu etkileşim ve organizasyon sistemleri arasındaki geniş kapsamlı bir etkileşim olarak görür. Bir başka deyişle toplumda yalnızca alt sistemler tarafından anlamlı görülen iletişimler geçerlidir. Bu anlamda anlamlı iletişimlere kapsayan toplum, gelecekte hayatın sürmesi için de anlamlı iletişimleri üretir. (Alver, 144-147; Sarıbay, 2005).

Luhmann’ın işlevsel ayrılaşmaya dayalı toplum modeli, esasen önceki dönemlerden bu özelliğiyle farklılaşan modern toplumun karakteristiğidir. Ancak Luhmann’ın toplum modeli bireylerin karar ve katılımlarından bağımsız ve son derece mekânîk bir soyutlama düzeyinde kurgulanmaktadır. Bu durumda toplumun oluşturan işlev sistemleri kendi kendini düzenleyerek, iletişimsel bakımdan kapalı oluşlarıyla istikrar sağlamaktadırlar. Salt kendi işleyişinin devamını sağlayan

toplumsal sistem, bireyleri ise yalnızca sistemin çalışmasına hizmet eden ve işlev taşıyan varlıklar olarak kabul etmektedir (Alver, 165-170).

Seksenli yıllarda hermeneutik ve sistemler teorisini birleştirme yolunda Luhmann'la aynı çizgide yürüyen Habermas (Özdemir, 2000: 66) ise, Luhmann'ın sosyal sistemlerin varolma koşullarını sağlıklı bir şekilde ortaya koyamadığı düşüncesindedir. Ancak ona göre zaten bu mümkün de değildir, zira sosyal sistemler toplumsallaşmış bireylerin tarihsel olarak değişebilen kültürel özlerinden bağımsız bir şekilde kavramsallaştırılamazlar. Esasen sistem teorisi organik sistemler alanından sosyal sistemler alanına taşındığında empirik-analitik kullanışlılığını da yitirir. Diğer yandan Luhmann, sibernetik modelde varsayılan "sistemin kendi kendini düzenleme" sorununun, sosyal sistemlerin temel sorunuyla örtüşmediğini anlamaktan da kaçınır. Açık olan şudur ki, otomatlar hakkında geliştirilmiş bulunan ve organizmalara uygulanan sistem kavramı, anlamlı eylem sistemlerine uygulamada yeterlilik taşımaz (Habermas, 1998: 389-390, 403-404). Marshall, toplumsal sistem teorisine bu anlamda yanlış bir organik analogi içermesi, toplumsal düzeni öncelediği için toplumsal çatışmayı ihmal etmesi, farklılaşma sürecini sadece betimlemekle kaldığı için tatmin edici bir toplumsal değişim teorisi ortaya koyamaması, toplumsal tabakalaşma konusunda yeterli açıklama getirememesi, işlev kavramına özel bir içerik yüklediği için totolojik kalması, toplumsal fenomenleri berraklaştırmaktan ziyade perdeleyen bir formel terminoloji geliştirmesi ve temel varsayımlarının işlemselleştirilememesi gibi başlıklarda toplanan eleştirilere işaret eder (Marshall, 1999: 660-661).

Luhmann'ın toplumsal sistem yaklaşımında, insanın içinde yaşadığı sosyal şartları 'kader' gibi yorumlama eğilimini görmek mümkündür. Luhmann'a göre zaten sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar her geçen gün daha derin bir şekilde, insan kaderinin ve hareket kabiliyetinin toplumsal şartlara bağımlı olduğunu insanların bilincine işlemektedir. Bu bilinç sayesinde kendi davranışları sonucunda gerçekleştirenler de dahil olmak üzere insanın başına gelen her türlü musibet sosyal yapının eseri olarak görülmekte ve haksızlık olarak görülen bu musibetlerin telafi edilmesi istenmektedir (Luhmann, 2002: 5-6). Son olarak, Luhmann'ın teorik açıklamalarına hâkim olan soyut ve anlaşılmaz kavramların bileşimi, aynı ifadelerin farklı cümle kalıplarıyla yeniden tekrarlanması, bu teoriyi anlamaya yönelik çabaları son derece güçleştirmektedir. Teoride pratik örneklere yeterince yer verilmeyişi, sistem teorisini pratiğe aktarma açısından da büyük güçlükler doğurmaktadır (Yoldaş, 2004:

156).

Luhmann'ın toplumsal sistemle ilgili yaptığı teorik açılımlarını her şeyden önce kendi toplumsal gerçekliğinden/dünyasından hareketle geliştirdiği göz önünde tutulmalıdır. Elbette bireyin ya da öznenin silikliği, işlevsel-yapısal sistem teorisinin perspektiflerine sıkı sıkıya bağlılığında anlaşılabilir; organik sistemlerin kavramlarında inşa etmeye çalıştığı genel sistem analizinin detayları ise Batılı düşünce çizgisinde bir anlam ifade etmektedir. Öte yandan kendi kendini düzenleyen işlevsel sistemler anlayışı, belli ölçüde kişilerarası ilişkileri ve hatta sistemi tehdit edebilecek çatışmaları göz ardı etme potansiyeli taşımakta olup, bu eğilim biraz da büyük ölçekli işlevselci yaklaşımların paylaştığı bir anlayışı yansıtmaktadır. Luhmann dünya sisteminde merkezi oluşturan devletlerin çevre toplumlarını kendi refahlarını devam ettirme pahasına onları bağımlı kılma ve yoksullaştırma stratejilerine değindiği gibi, modern toplumun karmaşıklık sorununu da sisteme özgü bir terminoloji bağlamında çözümlemesini yapmaya çalışmaktadır. Ancak modern toplumun karmaşıklıkla birlikte yarattığı riskler yalnızca sistem teorisinin açılımları ile aşılamak gibi de görünmüyor.

Kaynaklar

- Abraham, Martin (2004). "Joint venture' oder 'feindliche Übernahme'-Niklas Luhmanns Religionstheorie und die Theologie", NZTSTh, Bd. Walter de Gruyter, S. 387-422
- Alver, Füsün (2006). "Niklas Luhmann", Kadife Karanlık 2, Ayna Şövalyeleri içinde (ss. 141-171), Su Yayınevi, İstanbul
- Dahm, Karl-Wilhelm (1975). Das Jenseits der Gesellschaft, "Gesellschaftliche Bestimmung von Unbestimmbar: Niklas Luhmann", Cladius Verlag, München. (269-279).
- Dönmezer, Sulhi (1990), Sosyoloji, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Erdem, Ferda-Janset Özen (2003), "Niklas Luhmann'ın Tanıdıklık, Emin Olma ve Güven Ayırımı", Sosyal Bilimlerde Güven, Ed. Ferda Erdem, Vadi Yayınları, Ankara, 53-59.
- Fritsch, Matthias (2003). "Religion im System", Orientierung, Nr. 11 67. Jahrgang, Zürich, 15 Juni. (126-131)
- Göka, Erol (2006). İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler, 2. Baskı, Aşına Kitaplar, Ankara.
- Habermas, Jürgen (1998), "Niklas Luhmann'la Bir Tartışma (1971): Toplumun Sistem Kuramı mı, Eleştirel Toplum Kuramı mı?", Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine,

- Çev. Mustafa Tüzel, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Kızılçelik, Sezgin (1994). *Sosyoloji Teorileri-1*, 2. Baskı, Konya.
- King, Michael (2000), "Avrupa'da Müslümanlar: İslam İçin Yeni Bir Kimlik", Çev. A.Taştan, *Avrupa'da Müslümanlar*, Laçin, Kayseri.
- Knoblauch, Hubert (1999), *Religionssoziologie*, Sammlung Götschen, Walter de Gruyter, Berlin.
- Köktaş, M. Emin (1993), *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Luhmann, Niklas (2002). *Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi*, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O.Akınhay, D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Müller, Harro (1994) "Luhmann's systems theory as a theory of modernity", *New German Critique*, No. 61, Special Issue on Niklas Luhmann (Winter, 1994), pp. 39-54.
- Özdemir, Cevdet (2001). "Neofonksiyonalizm", *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 81, 2001.
- Özdemir, Cevdet (2000) *Fonksiyonalizmden Neofonksiyonalizme: Klâsik Teorilerin Yeniden İnşası*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reinhold, Gerd (1997), *Soziologie-Lexikon*, 3. Auflage, Gerd Reinhold (Hrsg), R. Oldenbourg Verlag, München Wien.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2005), *Hukuk Felsefesi ve Sosyal Felsefe*, "Hukuk ve Politika: Luhmann Sosyolojisi Bağlamında Bir Tartışma" (<http://www.ivrturkey.org/ays.htm>-[12.10.2005])
- Schuldt, Christian (2005). *Systemtheorie*, Eva wissen / Europäische Verlagenstalt, Bielefeld.
- Swingewood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Wallace, Ruth A., Alison Wolf (2004), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Layla Elburuz-M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir.
- Yoldaş, Yunus (2004). *İşlevsel –Yapısal Sistem Kuramı*, 1. Baskı, Roma Yayınları, Ankara.
- <http://www.systemische-beratung.de/systemtheorie.htm#SystemischesDenken-heute>[15.09.2005].